

## Врахування обставин, що пом'якшують покарання, при кваліфікації кримінальних правопорушень і призначенні покарання

*Письменський Євген Олександрович<sup>1</sup>, Смаглюк Олександр Володимирович<sup>2</sup>*

| Опубліковано | Секція | УДК    |
|--------------|--------|--------|
| 30.07.2024   | Право  | 343.93 |

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13164789>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

**Анотація.** У статті розглянуто проблеми призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання. Предметом дослідження виступає значення зазначених обставин у кримінальному праві України.

Перелік обставин, що пом'якшують покарання, є відкритим, і суд може визнати будь-яку іншу обставину, як таку, що пом'якшує покарання.

Аргументовано доцільність невичерпного переліку пом'якшуючих обставин у Кримінальному кодексі України та доведено, що врахування цих обставин при призначенні покарання є проявом принципу справедливості та індивідуалізації покарання.

Обґрунтовано значення цих обставин і доведено, що вони не впливають на кваліфікацію суспільно-небезпечного діяння, ведуть до зниження ступеня суспільної небезпеки кримінального правопорушення та особи винного, наслідком чого виступає суттєве пом'якшення міри покарання.

Підкреслено обов'язковий характер застосування законодавчої вимоги при призначенні покарання враховувати обставини, що пом'якшують покарання.

**Ключові слова:** обставини, що пом'якшують покарання, кваліфікація кримінальних правопорушень, призначення покарання, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, особа винного, ступінь тяжкості, характер суспільної небезпеки, індивідуалізація покарання, диференціація кримінальної відповідальності

### Accounting of mitigating circumstances when classification of criminal offenses and appointment of punishment

**Annotation.** The article is devoted to sentencing problems in the presence of mitigating circumstances. The subject of the study is the significance of the specified circumstances in the criminal law of Ukraine. It is noted that there is no definition of "circumstances mitigating

<sup>1</sup> науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, (вул. Велика Перспективна, 1 м. Кропивницький, Кіровоградська область, 25000), <https://orcid.org/0000-0001-7761-7103>

<sup>2</sup> доцент кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент (площа. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035), <https://orcid.org/0000-0002-0756-2378>

punishment" in the current criminal legislation of Ukraine. At the same time, the resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated October 24, 2003 "On the practice of imposing criminal punishment by courts" also lacks a general concept and definition of mitigating circumstances.

The list of mitigating circumstances is open, and the court may recognize any other circumstance as mitigating.

The practicality of the non-exhaustive list of mitigating circumstances in the Criminal Code of Ukraine is argued, and it is proved that taking these circumstances into account when imposing punishment manifests the principle of justice and individualization of punishment.

The importance of these circumstances is substantiated, and it is proved that they do not affect the qualification of a socially dangerous act, or lead to a decrease in the degree of social danger of the criminal offense and the identity of the culprit, resulting in a significant mitigation of the punishment.

The mandatory nature of the application of the legal requirement to consider mitigating circumstances when imposing a punishment is emphasized.

It is outlined that the problem of considering mitigating circumstances should be solved more deeply, and not only by differentiating the most severe type of punishment, which can be imposed in the presence of several mitigating circumstances.

It is noted that the improvement of mitigating circumstances as an element of the legal regulatory system should not be done in isolation but should be carried out taking into account other relevant factors (aggravating circumstances, information characterizing the identity of the culprit, and the degree of gravity of the committed criminal offense).

**Keywords:** mitigating circumstances, qualification of criminal offenses, imposition of punishment, criminal responsibility, criminal offense, identity of the culprit, degree of severity, nature of public danger, individualization of punishment, differentiation of criminal responsibility.

### Вступ

Належна правова оцінка обставин, які в умовно позитивному сенсі характеризують зовні негативне суспільно небезпечне діяння, або особу, яка його вчинила, має важливе значення для забезпечення належної правової оцінки кримінально-протиправного діяння загалом.

Безперечно, як і в усіх інших процесах, пов'язаних із притягненням особи до кримінальної відповідальності, урахування обставин, що пом'якшують покарання, залежить від стану законодавчої регламентації цього процесу, а також від практики його застосування [1].

Проте в чинному кримінальному кодексі України відсутнє визначення «обставин, що пом'якшують покарання». Національне кримінальне законодавство обмежується переліком зазначених обставин, який наразі не є вичерпним. Водночас у постанові Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року «Про практику призначення судами кримінального покарання» теж загальне поняття та визначення обставин, що пом'якшують покарання відсутнє [2].

Разом з тим, в національному кримінальному законодавстві їм відводиться чільне місце, що говорить про досить суттєве значення серед інших загальних засад призначення покарання.

Тому насамперед привертається увага на низку норм, які регулюють окремі аспекти, пов'язані з обставинами, що пом'якшують покарання, а саме:

- стаття 66 КК України регламентує перелік обставин, що пом'якшують покарання із зазначенням обов'язковості застосування для суду та водночас має невичерпний характер;

- стаття 69 КК України передбачає, що сукупність певних обставин за наявності інших умов можуть зумовлювати призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено санкцією статті;
- стаття встановлює верхню межу покарання, яке може бути призначено особі за наявності сукупності конкретних пом'якшуючих обставин та інших закріплених цією статтею умов.

Таким чином, обставини, що розглядаються, беруть участь у формуванні спеціальних правил призначення покарання.

Дослідженню впливу пом'якшуючих обставин на покарання та його правового регулювання в своїх працях приділили увагу М. І. Бажанов, М. Й. Коржанський, І. І. Давидович, О. О. Дудоров, Т. І. Іванюк, І. Д. Козочкін, А. С. Макаренко, М. І. Мельник, В. В. Полтавець, Т. І. Сахарук, Н. А. Сторчак, В. О. Туляков, Л. М. Федорак, М. І. Хавронюк, О. С. Яцун та інші вчені.

Водночас необхідність поглибленого вивчення зазначеного питання зумовлюється відсутністю єдності думок щодо врахування пом'якшуючих обставин при призначенні покарання. У зв'язку з чим на сьогодні не втрачено актуальності питання стосовно належного виконання зазначених законодавчих вимог, а також доцільності чи, навпаки, недоцільності їх деталізації для забезпечення належного врахування судом під час призначення покарання [3].

*Мета статті.* Визначити вплив пом'якшуючих обставин при призначенні покарання.

### Результати

Безперечно, врахування обставин, що пом'якшують покарання, залежить від законодавчої регламентації притягнення особи до кримінальної відповідальності й відповідно від практики його застосування. У зв'язку з цим привертає увагу правове регулювання окремих аспектів, які пов'язані з пом'якшувальними обставинами та їх впливом на призначення покарання.

Відповідно до п.3 ч. 1 ст. 65 КК України, суд повинен призначати покарання, враховуючи обставини, що пом'якшують покарання. Разом з тим питання, яким саме чином суд повинен ураховувати зазначені обставини законодавцем не розкривається.

Так, КК України, регламентовано перелік обставин, із зазначенням обов'язкового їх застосування для суду. Разом з тим, законодавцем передбачено можливість його розширення при ухваленні рішення у кожній конкретній справі безпосередньо правозастосовником.

Як правило, обставини, що пом'якшують покарання вказують про меншу міру небезпеки особи винного, що асоціюється з призначенням правопорушнику менш суворого покарання, близького до мінімуму, або мінімального покарання в межах санкції статті, що інкримінується. Проте в судовій практиці трапляються випадки призначення покарання за вчинення кримінального правопорушення в мінімальних межах і без наявності пом'якшуючих обставин.

У більшості випадків під час розгляду справ судді в якості пом'якшуючої обставини визнають повне визнання підсудним своєї вини. Виникає суперечлива ситуація.

З одного боку, розгляд справи вже передбачає згоду обвинуваченого з пред'явленим обвинуваченням, внаслідок чого максимальне покарання не може перевищувати двох третин від суворішого, передбаченого санкцією статті. Визнання ж зазначеної обставини пом'якшуючою покращує і, відповідно, знижує і так вже знижений особливим порядком строк призначення міри кримінально-правового впливу.

Отже, ми вважаємо, що визнання вини може бути враховано при призначенні покарання, але як пом'якшуючою обставиною, що дозволяє повторно знизити покарання, враховуватися не повинно.

Вважаємо за необхідне зазначити, що при призначенні покарання як пом'якшуючі можуть враховуватися й обставини, що не регламентовані ч. 1 ст. 66 КК України.

З нашої точки зору, з одного боку це є проявом певної свободи правозастосування та сприянням реалізації принципу індивідуалізації при призначенні покарання. З іншого боку, певні труднощі створюються відсутністю усталеної практики застосування зазначених обставин, оскільки це перешкоджає узгодженості та одноманітності правозастосовної діяльності. Таким чином, принцип справедливості реалізується саме через врахування обставин, що пом'якшують покарання.

Проте особливу зацікавленість викликає певна свобода правозастосовника при врахуванні обставин, що пом'якшують покарання, що обумовлюється диспозитивністю кримінально-правової норми. У зв'язку з чим тонка межа між свободою волевиявлення судді та його зловживанням такими можливостями змушує замислитись.

Безсумнівно, що пом'якшувальні обставини важливі в процесі індивідуалізації. Адже основним критерієм індивідуалізації покарання виступає ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення. Так, обставини, що пом'якшують покарання виступають як інструментарій, що дозволяє допомогти в процесі індивідуалізації покарання. Внаслідок зазначеного питання практики застосування пом'якшуючих обставин залишається актуальним.

Разом з тим, аналіз судової практики дають можливість визначити переважно формальний підхід суддів щодо врахування пом'якшуючих обставин під час призначення покарання. Проте наявність в обвинувальному вирокі тези: «призначаючи покарання, суд як пом'якшуючі обставини враховує щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину» дозволяє зробити висновок про дотримання законодавчої вимоги обов'язкового застосування судом пом'якшуючих обставин при призначенні покарання.

Ми погоджуємось з вченими, які підкреслюють відсутність можливості визначити, яким саме чином відбувається врахування судом обставин, що пом'якшують покарання. Таким чином, про зазначене можна здогадуватися тоді, коли суддя, за наявності однієї або декількох таких обставин і відсутності обтяжуючих обставин, призначив особі мінімальне покарання, передбачене санкцією кримінально-правової норми. Проте наразі неможливо встановити, яким чином відбувається таке врахування за умов одночасної наявності пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, оскільки суддя лише посиляється на них у судовому рішенні, не здійснюючи відповідний аналіз [1].

Положенням ч. 1 ст. 69 -1КК України де зазначено регламентацію відповідних аспектів, визначено верхні межі покарання, що можуть бути призначені винній особі при наявності пом'якшуючих обставин, відсутності обставин, що обтяжують покарання й відповідно за умов визнання своєї вини.

На сьогодні це певною констатацією часткової диференціації кримінальної відповідальності залежно від наявності пом'якшуючих обставин.

Ми підтримуємо наукову позицію Л. М. Федорак, яка зазначає, що чинна редакція ст. 69-1 КК України передбачає застосування відповідного правила за наявності принаймні двох обставин, які пом'якшують покарання. Проте, воно має поширювати свою дію і на випадки існування хоча б однієї такої обставини [5, с. 223].

Вважаємо за необхідне підкреслити, що проблему врахування пом'якшуючих обставин варто вирішувати більш глибоко, а не лише шляхом диференціації найбільш суворого виду покарання, яке може призначатися за наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання.

В залежності від впливу обставин, що пом'якшують покарання, на ознаки скоєного кримінального правопорушення, тяжкість суспільно-небезпечного діяння, характеристику особи винного тощо, традиційно серед обставин, що пом'якшують покарання науковці виокремлюють дві основні групи, а саме:

- обставини, що характеризують ступінь тяжкості кримінального правопорушення;
- обставини, що характеризують особу винного [6, с. 135].

Водночас існує інша позиція вчених, які пропонують поділити всі обставини, що пом'якшують покарання, на три групи:

- обставини, що пом'якшують покарання й суттєво знижують ступінь суспільної небезпечності діяння та особи (наприклад, активне сприяння розкриттю злочину);
- обставини, що мають відносно менший вплив на ступінь суспільної небезпечності діяння й особу винного (наприклад, протиправність або аморальність поведінки потерпілого);
- зовнішньо нейтральні обставини, що не впливають на зниження суспільної небезпечності та особу винного, але враховуються, виходячи з гуманістичного підходу до особи, або з метою досягнення соціальної справедливості (наприклад, вагітність, наявність малолітніх дітей у винного) [7, с. 171].

Уявляється, що, вище зазначені наукові точки зору мають право на існування, оскільки кожна правова класифікація має певний умовний характер. Ми погоджуємось із думкою деяких науковців, що розмежування пом'якшуючих обставин, не мають абсолютного характеру й певні ознаки, скажімо обставин, що характеризують ступінь тяжкості вчиненого злочину, також притаманні особі винного та навпаки.

Виокремлення ж у правовому полі певних частин, груп, категорій за спільними ознаками, сприяє більш глибокому його розумінню, впровадженню та застосуванню, розширенню пізнання цих правових явищ як предмета, що досліджується. Саме тому з метою виявлення загальних та особливих ознак пом'якшуючих обставин, визначення їх місця в загальних засадах призначення покарання слід підтримати багатофункціональність підстав класифікації обставин, що пом'якшують покарання [7, с. 173].

### Висновки

Ураховуючи викладене, вважаємо необхідним підкреслити, що відповідно до положень постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. за № 7 із наступними змінами та доповненнями «Про практику призначення судами кримінального покарання» визнання обставини, не передбаченої кримінальним законом, такою, що пом'якшує покарання, має бути вмотивоване вироком суду [2]. Обмежень щодо застосування статті 66 Кримінального кодексу України окрім вище зазначених не існує.

Обмеження врахування обставин, що пом'якшують покарання, вичерпним переліком означає перешкодити реалізації принципів індивідуалізації покарання та справедливості.

Для належного врахування обставин, що пом'якшують покарання, необхідно передусім зважати, що такі обставини є лише одним із елементів правової нормативної системи, яка здійснює регламентацію призначення покарання.

Таким чином, вдосконалення зазначеного елемента не слід робити ізольовано, а має здійснюватися з урахуванням інших відповідних факторів (обтяжуючих обставин, відомостей, які характеризують особу винного й ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, тощо).

При врахуванні обставин, що пом'якшують покарання, необхідно зважати на істотності таких обставин щодо певних суспільно небезпечних діянь. Наприклад, вплив

такої пом'якшуючої обставини як щире каяття на суворість призначеного покарання за крадіжку, учинену вперше, є більш істотним, ніж вплив зазначеної обставини на суворість призначеного покарання за умисне вбивство особі, котру раніше було засуджено за вчинення кримінальних правопорушень.

Поділяємо погляди вчених, які вважають, що для забезпечення належного врахування обставин, які пом'якшують покарання, варто розвивати напрям використання потенціалу правозастовних, а не правотворчих органів. Це безпосередньо стосується діяльності суду, адже аналіз судової практики постановлення обвинувальних вироків міг би стати емпіричною базою для формулювання висновків щодо обґрунтованості, або, навпаки, необґрунтованості врахування пом'якшуючих обставин відносно конкретних обставин кримінально-правового діяння під час призначення покарання [1].

Приклади належного врахування обставин, що пом'якшують покарання, можуть бути взірцем для судів при призначенні покарання за подібні кримінальні правопорушення. Таким чином, напрямом удосконалення призначення покарання, особливо з урахуванням пом'якшувальних обставин, є адаптація цієї частини судової практики призначення покарань до потреб національної системи правосуддя.

#### Список використаних джерел

1. Кваша О.О, Бабанли Р.Ш. Урахування пом'якшуючих обставин під час призначення покарання URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/85fcc9e7-b014-4aa9-9775-5a25f89d924b/content>
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року «Про практику призначення судами кримінального покарання». Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 6 (40). – С. 14–20
3. Павловська А.А., Тагієв Садіг Рза огли. Дискусійні питання, щодо застосування обставин, що пом'якшують покарання. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/1068/973>
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 12 грудня 2001р./ За ред. С. С. Яценка. – К.:А. С. К.: 2002. – 936 с.
5. Федорак Л. М. Проблеми призначення покарання при наявності у кримінальній справі як пом'якшуючих, так і обтяжуючих покарання обставин / Л. М. Федорак // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2009. – Вип. 21. – С. 221–225.
6. Яцун О. С. Особливості кримінального покарання неповнолітніх: дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / О. С. Яцун; Класичний приватний університет. – Запоріжжя : КПУ, 2009. – 246 с.
7. Чупринський Б.О. Вплив кількох обставин, що пом'якшують покарання, та неповнолітнього віку особи на істотне зниження ступеня тяжкості вчиненого злочину / Б. О. Чупринський // Історико-правовий часопис. – 2016. – №2 (8) – С. 170-175